

УДК 314.114

О. П. ЗОРЯ, І. Л. ПЕНЧУК

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано вплив міграційного руху населення України в умовах глибокої економічної кризи. Проблема міграційного руху населення України занепокоює політиків, соціологів, економістів та пересічних громадян. Однак у широких колах громадськості переважають не зовсім обґрунтовані погляди щодо причин цієї кризи та, відповідно, способів виходу з неї. Міграція населення є одним з важливих соціально-демографічних процесів та вагомим чинником трансформації складу населення. Однією з особливостей міграційних процесів є їх диференційний характер, тобто нерівномірна міграційна активність різних груп населення. В результаті міграції змінюють статеву, вікову, урбаністичну, освітню, етнічну структури населення. Зокрема, за силою впливу на динаміку етнічної структури населення міграції переважають дію всіх чинників – міжетнічних відмінностей у рівнях народжуваності та смертності, різниці у співвідношенні представників різних вікових груп у структурі окремих народів, що відбивається на етнічній диференціації загальних коефіцієнтів природного руху, інтеграційних процесів. Основними напрямками міграційної політики, що впливають на склад населення, є заходи, спрямовані на залучення іммігрантів. Концепція державної міграційної політики у сфері імміграції стимулювання імміграційних потоків в Україну, залежно від потреб держави, створення сприятливих умов для повернення в Україну громадян України. Поліпшення ситуації можна очікувати лише за умови поліпшення економічної ситуації в Україні, центральну роль у цьому мають відіграти: подолання бідності на основі зростання доходів та рівня життя всього населення; реформування сфери праці, оскільки саме тут формуються провідні важелі репродуктивних і міграційних настанов; забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя не тільки для самого працюючого, а і для його утримання. Соціально-економічна перебудова суспільства в Україні спричинила гострі проблеми. Їхнє вирішення передбачає розробку науково-обґрунтованої комплексної програми подолання демографічної кризи, яка б охоплювала не тільки питання простого відтворення населення, але й його розвитку в широкому соціальному контексті.

Ключові слова: міграційний рух, міграційний приріст, міграційне скорочення, демографічний стан, соціальна політика, економічна криза, наявне населення.

Сьогодні увага вітчизняних соціологів усе частіше звертається на виявлення різноманітних чинників, характеристик, особливостей щодо міграційного руху населення України. Міграційний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як фактор і водночас як результат її функціонування.

Вивченням проблеми міграційного руху населення України займається Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Вивченню впливу

демографічної ситуації на економіку держави присвячено багато наукових праць вітчизняних вчених, таких як: Е. Лібанова, С. Біляцький, А. Хахлюк, О. Богуцький, С. Вовканич, І. Голубева, І. Прибиткова та ін.

Мета дослідження – проаналізувати вплив міграційного руху населення в умовах глибокої економічної кризи, який є одним з важливих соціально-демографічних процесів та вагомим чинником трансформацій складу населення.

Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Зовнішня трудова міграція стала об'єктивною реальністю сьогодення. Формування міграційних потоків відбувалося в кризових умовах перехідного періоду, пов'язаних з низькою заробітною платою в зареєстрованому секторі економіки, зростанням безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширенням бідності та високим рівнем майнового розшарування населення. З початком економічного зростання поліпшилася ситуація на ринку праці, підвищився рівень життя населення. Помітно знизилися рівні безробіття та вимушеної неповної зайнятості, різко зменшилася заборгованість із виплати заробітної плати, підвищився рівень забезпечення населення товарами довготривалого користування. Однак більшість показників соціально-економічного розвитку все ще далекі від європейських стандартів, значним залишається розрив у рівнях оплати праці в Україні й зарубіжних країнах (особливо в перерахунку на іноземну валюту за офіційним курсом), що спонукає українських громадян шукати роботу за кордоном. Трудова міграція має як позитивні, так і негативні риси. Серед позитивних рис зазвичай називають зменшення напруги на місцевому ринку праці та підвищення добробуту домогосподарств мігрантів. Крім того, тривале перебування у розвинених країнах сприяє формуванню ринкової свідомості, засвоєнню цінностей і норм цивілізованого суспільства. Водночас, гострою залишається проблема захисту трудових мігрантів від свавілля роботодавців та посередників, реальною є загроза опинитися в нелюдських умовах існування та праці чи потрапити в тенета торговців людьми. Трудові мігранти переважно займаються роботами, що мало сприяють підвищенню їх кваліфікації, набуттю навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності на батьківщині. Тривала відсутність також може призводити до послаблення сімейних зв'язків, що негативно впливає на демографічну ситуацію. Необхідність формування виваженої державної політики щодо регулювання трудових міграцій потребує відповідного інформаційного забезпечення. Відсутність науково обґрунтованих даних призвела до появи у політичних документах і засобах масової інформації гіпертрофовано завищених оцінок обсягів трудових міграцій.

За останні десятиріччя трудова міграція в Україні набула стійкого та масштабного характеру. Її майбутній розвиток значною мірою буде залежати від соціально-економічної ситуації та рівня життя населення України. В найближчому майбутньому наврядчи слід чекати швидкого та масштаб-

ного підйому національного виробництва, створення значної кількості нових робочих місць, підвищення рівня життя населення. За таких обставин еміграційні настрої у суспільстві будуть тільки поширюватися, а чисельність тих, хто виїзжає на заробітки за кордон, зростати. Так, якщо взяти відомості Держкомстату України про міграційний рух населення України, проведений аналіз свідчить, що за досліджуваний період відбулися зміни в інтенсивності міграційних потоків. Так, у 2004 р. на 10 000 осіб наявного населення відбувається міграційне скорочення 7615 осіб, на кінець 2013 р. міграційний приріст складає 31 913 осіб.

Таблиця 1

Міграційний рух населення України 2004–2013 рр.

Україна, роки	Осіб			На 10 000 осіб наявного населення		
	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)	кількість прибулих	кількість вибулих	міграційний приріст, скорочення (-)
2013	621842	621842	x	54100	22187	31913
2012	649865	649865	x	76361	14517	6184
2011	637713	637713	x	31684	14588	17096
2010	652639	652639	x	30810	14677	16133
2009	609902	609902	x	32917	19470	13447
2008	673467	673467	x	37281	22402	14879
2007	711785	711785	x	46507	29669	16838
2006	721655	721655	x	44227	29982	14245
2005	723642	723642	x	39580	34997	4583
2004	750812	750812	x	38567	46182	-7615

Вихід України на світову арену як самостійної держави спричинив значне підвищення мобільності її населення, що в умовах системної кризи перехідного періоду розвивалася здебільшого у формі трудової міграції громадян за кордон. Цей процес набув форми самоорганізації суспільства, проте був переважно стихійним. Попри важливе соціально-економічне значення цього процесу, держава приділяла йому недостатньо уваги. Зусилля держави спрямовувалися, передусім, на укладання угод з іншими країнами про працевлаштування громадян, однак такі договори часто взагалі не виконувалися або виконувалися неналежним чином унаслідок відсутності чи неефективності механізмів їх реалізації. Ще одним напрямом регулювання було ліцензування діяльності посередників у працевлаштуванні за кордоном та контроль за додержанням ліцензійних умов з метою сприяння офіційній зайнятості трудових мігрантів. Однак послугами таких посередників користувалася вкрай незначна частка працівників-мігрантів. Уряду було доручено посилити контроль за суб'єктами підприємницької діяльності, що надавали послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, продовжувати переговірний процес із укладання двосторонніх договорів. Було затверджено перший програмний документ, безпосередньо присвячений трудовій міграції – Програму забезпечення прав та інтересів

громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлених іноземцями дітей. На тематичних парламентських слуханнях, проведених у 2004 р., підкреслювалося, що метою держави у сфері трудової міграції має бути забезпечення соціальної захищеності українських працівників за кордоном, наголошувалося на необхідності сприяти зворотності міграцій, стимулювати інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України. Ці ідеї знайшли офіційне відображення в Стратегії демографічного розвитку України на період до 2015 р. (2006 р.), де регулювання міграції розглядалося як засіб уповільнення темпів депопуляції. Як і попередні офіційні документи, Стратегія націлювала на скороченні нелегальної міграції громадян за кордон, посиленні контролю за фірмами-посередниками. Водночас, у ній по суті вперше зазначалася необхідність розширення можливостей легального працевлаштування за межами держави, а також ставилося завдання розроблення й виконання програми соціальної та професійної адаптації заробітчач, які повертаються, висувалася вимога до здешевлення послуг із переказу мігрантами коштів в Україну.

Посилення уваги держави до трудової міграції за кордон знайшло відображення у подальшій законотворчості. Зокрема, у проекті нової редакції Закону України “Про зайнятість населення”, прийнятому Парламентом у січні 2007 р., крім норми про право громадян на трудову діяльність за межами держави, що міститься й у чинному законі, запропоновано спеціальну статтю, присвячену сприянню зайнятості громадян за кордоном та їхньому соціальному захисту. На жаль, подальше прийняття цього Закону було загальмовано.

Оскільки державне регулювання трудової міграції розглядається як складова політики зайнятості, головним органом, що забезпечує її реалізацію, є Міністерство праці та соціальної політики України, яке здійснює ліцензування господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном та забезпечує контроль за додержанням ліцензійних умов, бере участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів у сфері трудової міграції, здійснює моніторинг трудової міграції. Помітну роль у виконанні конституційного обов'язку держави щодо захисту громадян, які перебувають за кордоном, відіграє Міністерство закордонних справ, дипломатичні та консульські представництва України. З 2005 р. при МЗС діє Центр допомоги громадянам України за кордоном, до завдань якого належить співпраця з правничими структурами, збирання інформації та моніторинг проблемних питань у сфері захисту прав працівників-мігрантів, аналіз міжнародного та національного законодавства держав, де зафіксовані порушення прав громадян України, тощо. Центр надає правові консультації працівникам-мігрантам, інформує про порядок оподаткування, страхування, пенсійного забезпечення у країнах перебування, відшкодування збитків, завданих працівникові під час роботи, виплати компенсацій.

Таким чином, наразі визначено основні напрями державної політики щодо трудової міграції громадян за кордон, укладаються міжнародні угоди, діють певні інституції. Незважаючи на це, оцінка ефективності міграційної політики держави, що міститься в Указі Президента України від 20.07.2007 р. № 657/2007 за результатами обговорення цього питання Радою національної безпеки і оборони, є досить критичною. Тенденцію до зростання трудової міграції, що здебільшого має незворотний характер і негативно впливає на демографічну ситуацію, названо в Указі загрозою національній безпеці держави. Висунуто вимогу щодо скорочення її масштабів, заохочення внутрішньої трудової міграції як альтернативи зовнішній, запровадження державних соціальних гарантій громадянам, які виїжджають на роботу за кордон, створення умов для їхнього повернення на батьківщину. З метою вдосконалення міграційної політики держави, підвищення її ефективності та на виконання зазначеного Указу Президента Кабінетом Міністрів розроблено і передано у грудні 2008 р. до Верховної Ради проект Концепції державної міграційної політики України, що містить, крім іншого, принципи положення стосовно трудової міграції громадян.

Необхідність законодавчого визначення засад державної міграційної політики визнано давно, проте попередні спроби прийняття відповідного документу успіху не мали. Зволікання у цьому питанні великою мірою пов'язане з відсутністю надійної інформаційної бази щодо обсягів та складу міграційних потоків.

Висновки. Міграції населення є одним з важливих соціально-демографічних процесів та вагомим чинником трансформацій складу населення. Однією з особливостей міграційних процесів є їх диференційний характер, тобто нерівномірна міграційна активність різних груп населення. В результаті міграції змінюють статеву, вікову, урбаністичну, освітню, етнічну структури населення тощо. Зокрема, за силою впливу на динаміку етнічної структури населення міграції переважають дію усіх інших чинників – міжетнічних відмінностей у рівнях народжуваності та смертності, різниці у співвідношенні представників різних вікових груп у структурі окремих народів, що відбивається на етнічній диференціації загальних коефіцієнтів природного руху, інтеграційних процесів. Трудова міграція виступає важливим чинником забезпечення добробуту домогосподарств мігрантів, заробітки останніх можуть мати, у разі їх виробничого використання, позитивне значення також і для економічного розвитку регіонів походження. У зв'язку з цим необхідно: звернути посилену увагу на розвиток системи послуг, що надаються працівникам-мігрантам банківськими установами, для здешевлення переказів, покращання умов акумуляції заробітків мігрантів та їх спрямування на розвиток економіки та відкриття нових робочих місць; стимулювати більш активну участь національних фінансових установ у забезпеченні грошових трансферів мігрантів в Ук-

раїну, розвивати конкуренцію між банками і компаніями, що займаються переказами грошей мігрантів.

Водночас, позитивний потенціал трудової міграції найповніше може бути використаний лише за умови повернення мігрантів на батьківщину. Натомість збільшення термінів перебування за кордоном, перетворення тимчасової трудової міграції на постійну матиме за наслідок зменшення грошових надходжень від мігрантів, втрату Україною частини трудового та інтелектуального потенціалу, що особливо небезпечно в умовах глибокої демографічної кризи. Хоча за даними обстеження переважна більшість (майже три чверті) працівників-мігрантів орієнтована на повернення на батьківщину, така небезпека існує, а в умовах економічної кризи вона посилюється.

Список використаної літератури

1. Зовнішня трудова міграція населення України / за ред. В.Г. Чебанової. – Київ : Український центр соціальних реформ, 2009. – 120 с.
2. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2014.

Зоря А. П., Пенчук И. Л. Пути совершенствования регулирования трудовой миграции

В статье анализируется влияние миграционного движения населения Украины в условиях глубокого экономического кризиса. Проблема миграционного движения населения Украины тревожит политиков, социологов, экономистов и рядовых граждан. Однако в широких кругах общественности преобладают не совсем обоснованные взгляды относительно причин этого кризиса и, соответственно, способов выхода из него. Миграция населения является одним из важных социально-демографических процессов и весомым фактором трансформации состава населения. Одной из особенностей миграционных процессов является их дифференцированный характер, то есть неравномерная миграционная активность различных групп населения. В результате миграции меняют половую, возрастную, урбанистическую, образовательную, этническую структуры населения. В частности, по силе влияния на динамику этнической структуры населения миграции преобладают действием всех факторов межэтнических различий в уровнях рождаемости и смертности, разницы в соотношении представителей различных групп в структуре отдельных народов, что отражается на этнической дифференциации общих коэффициентов естественного движения, интеграционных процессов. Основными направлениями миграционной политики, влияющими на состав населения, являются мероприятия, направленные на привлечение иммигрантов. Концепция государственной миграционной политики в сфере иммиграции стимулирования иммиграционных потоков в Украину в зависимости от потребностей государства, создание благоприятных условий для возвращения в Украину граждан Украины. Улучшения ситуации можно ожидать только при условии улучшения экономической ситуации в Украине, центральную роль в этом должны сыграть: преодоление бедности на основе роста доходов и уровня жизни всего населения; реформирование сферы труда, поскольку именно здесь формируются ведущие рычаги репродуктивных

и миграционных установок; обеспечение эффективной занятости, которая должна стать надежной гарантией должного уровня жизни не только для самого работающего, но и для его иждивенца. Социально-экономическая перестройка общества в Украине вызвала острые проблемы. Их решение предусматривает разработку научно-обоснованной комплексной программы преодоления демографического кризиса, которая бы охватывала не только вопросы простого воспроизводства населения, но и его развития в широком социальном контексте.

Ключевые слова: миграционное движение, миграционный прирост, миграционное сокращение, демографическое состояние, социальная политика, экономический кризис, имеющееся население.

Zorya O., Penchuk I. Ways of Improving the Management of Labour Migration

In presented article the author analyzes the impact of migratory movements of the population of Ukraine in conditions of deep economic crisis. The problem of population movement in Ukraine worried politicians, sociologists, economists and ordinary citizens. However, in the wider communities dominated not very informed views regarding the causes of this crisis and, consequently Migration is one of the most important socio-demographic processes and a significant factor in the transformation of the composition of the population. One of the peculiarities of migration processes differentiated, that is, irregular migration activity of different population groups. The main directions of migration podlike influencing the composition of the population, are activities aimed at attracting immigrants. As a result of migration change sex, age, urban, educational, ethnic structure of the population. In particular, for their effect on the dynamics of the ethnic structure of the population migration is dominated by the effect of all factors of ethnic differences in fertility and mortality, the difference in the ratio of people of different age groups in the structure of individual Nations, which is reflected in the ethnic differentiation of the common factors of natural movement, integration processes. The concept of state migration policy in the field of immigration stimulation of migration flows in Ukraine depending on the needs of the state, creation of favorable conditions for the return to Ukraine citizens of Ukraine., ways out of it. Improvement can be expected only if the improvement in the economic situation in Ukraine, a Central role to play in this is: overcoming poverty, based on revenue growth and standard of living of the whole population; the reformation of labour, because it is here guiding levers reproductive and migration facilities; providing an effective employment, which has become a reliable guarantee an adequate standard of living not only for the workers, but also for his dependents. Socio-economic restructuring of society in Ukraine caused acute problems. Their solution involves the development of science-based comprehensive program of overcoming of demographic crisis, which would include not only the simple reproduction of the population, but also its development in a broad social context.

Key words: migration, net migration, immigration reduction, demographic, health, social policy, economic crisis, the existing population.